

Проф. д-р ик. н. Камен Каменов*

ТЪЛПАТА – КОРЕКТИВ ИЛИ ИЗТОЧНИК НА УПРАВЛЕНСКА ПОЛИТИКА

Разгледани са основни постановки и анализи в книгата „Психология на тълпите“ на Г. Льо Бон. По някои от тях са направени разсъждения и са формулирани становища от гледна точка на съвременните обществено-политически, икономически и социални условия. Чрез схеми са показани определени теоретични положения и зависимости, което подпомага полесното им възприемане. Ясно е очертана връзката между поведението на тълпите и водената политика. Застъпено е становището, че тълпите са своеобразен клапан за освобождаване на натрупано обществено напрежение и възможен коректив или източник на управленска политика. В тази посока са и разсъжденията за връзката между властта и възможното влияние върху промените от страна на тълпите. Очертани са и са анализирани някои зависимости между политическия, икономическия и социалния потенциал и силата на натиска от страна на тълпите.¹

JEL: H11; A13

Не е лесно да се разсъждава върху написаното от великия мислител, философ и психолог Гюстав Льо Бон. В това може да се убеди всеки, който разлисти страниците на неговата книга.² Онова, което ме подтикна да се заема с такава отговорна задача, е дългогодишното ползване и анализиране на различни постановки от книгата в пряката ми работа. Мотивът за разсъждения върху нея се подсили и от случващото се в България през последните години в обществено-политическия и икономическия живот. Разбира се, по-нататък ще бъде изложена гледна точка върху написаното от автора и тълкувания, повлияни от личните ми убеждения и професионални интереси. Те могат да не се покриват напълно с други разсъждения от друг зрителен ъгъл. Това само потвърждава колко е дълбока философията на написаното от Гюстав Льо Бон. Стремехът ми е да подредя разсъжденията и фрагменти от книгата така, както виждам логическата връзка между тях. В този смисъл

---

¹ Prof. Dr. Ec. Scs. Kamen Kamenov. THE CROWD – CORRECTIVE TOOL OR SOURCE OF MANAGEMENT POLICY. *Summary:* The main concepts and analyses of the book „Psychology of Crowds“ by G. Le Bon have been presented in this article. Some of them are discussed and various positions are formulated from the point of view of contemporary socio-political, economic and social environment. The relation between the behavior of the crowd and the policy is highlighted. The attitude is focused that crowds are a kind of valve to release public tension and a possible corrective tool or source of management policy. The arguments on the interaction between government and the eventual impact on the changes by the crowd are also directed to this topic. Some interrelations among the political, economic and social potential and the power of the pressure by the crowds are outlined here as well.

² Льо Бон, Г. (2003). Психология на тълпите. “Изд. Жарава 2002”, 154 с.

те могат да не съответстват с последователността на главите и параграфите от книгата, но са систематизирани по начин, даващ представа за произхода, живота и поведението на тълпите в обществото. Парадоксалното е, че написаното от Г. Льо Бон преди повече от век в тази книга сега звучи на моменти повече от актуално. Разбира се, всеки разлистил страниците на книгата или запознал се със следващите разсъждения, ще ги приеме през призмата на вътрешните си убеждения и система от ценности, което потвърждава и различното отношение към общественоеикономическите, политическите и социалните процеси, а с това и част от причините за появата на тълпите.

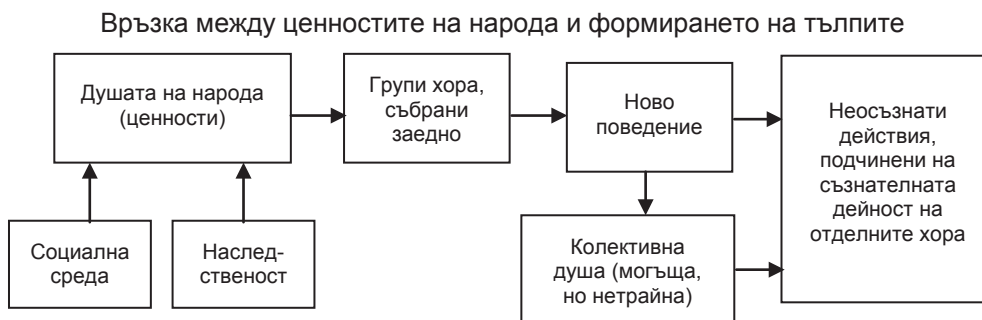
*

Още от самото начало трябва да уточним, че следващите разсъждения, така както посочва и самият автор в увода на книгата, не се отнасят до криминалните тълпи. Обект на анализиране ще бъдат групите от хора, които, събрани заедно, проявят ново поведение, което влияе върху протичането на общественоеикономическите, политическите и социалните процеси. При това е напълно възможно да бъдат разрушени едни възгледи и създадени изцяло променени условия за съществуване. Всичко зависи от насочеността на енергията на тълпите.

Г. Льо Бон мотивира смисъла от познаването на психологията на тълпите като „средство за държавника, който иска не да ги управлява – това днес е много трудно, но иска да не бъде изцяло управляван от тях“ (с. 12). „Психологията на тълпите показва колко слабо е въздействието на законите и институциите върху тяхната импулсивна природа и доколко тълпите са неспособни да имат някакви мнения извън внушените им“ (с. 12, 13).

Независимо то това какво ще бъде въздействието на тълпите върху общественоеикономическите, политическите и социалните процеси, те са реален факт и оказват влияние върху обществото. Какво ще бъде то, до голяма степен се определя от ценностите на отделните индивиди в тълпата. Един опит да се систематизира виждането на Г. Льо Бон за произхода на тълпите може да се представи схематично по следния начин:

Схема 1

От схема 1 се вижда връзката между душата на народа, понятие което ползва Г. Льо Бон, и формирането на групи от хора с ново поведение. Всъщност общите черти на характера, наложени от средата и наследствеността на всички индивиди от даден народ, могат да претърпят промени при появата на хора с ново поведение, събрани заедно. Така към наследствените им характеристики се добавя цяла поредица от нови характери, понякога доста различни от тези на рода. За тези хора Г. Льо Бон пише, че „техният сбор образува една колективна душа – могъща, но нетрайна”(с. 7).

Произходът на тълпите всъщност се свързва с групите от хора, събрани заедно, и най-вече с тяхното ново поведение. Обикновено то се провокира от определени идеи. За последните Льо Бон смята, че „... всяка цивилизация е производна от малко на брой фундаментални идеи, които рядко търпят обновление”(с. 42). Историческите сътресения са резултат най-вече от измененията в тези фундаментални идеи. Конкретно при тълпите авторът говори за две групи идеи: първата, това са инцидентните и преходните идеи, възникнали под влиянието на момента (например увлечението по дадена личност или доктрина), а втората включва основополагащи идеи, на които средата, наследствеността, възгледът придават голяма стабилност (такива са някогашните религиозни и днешните демократични и социални идеи) (с. 42).

Въпреки че книгата на Г. Льо Бон излиза преди повече от 100 години (1895 г.), написаното в нея звучи актуално и днес. Във връзка с основополагащите идеи авторът пише, че в сегашно време те изглеждат все по-неустойчиви и заедно с това институциите, изградени върху тях, се оказали из основи разтърсени (с. 45). Пренесени в днешно време, тези мисли покриват онова, което става в обществото ни – институционални конфликти усложняващи изключително управленския процес, което води до дълбоки институционални кризи.

Идеите се приемат от тълпите, ако придобият много проста форма и бъдат представени в съзнанието им във вид на образи. Това твърдение на Льо Бон ни навежда на мисълта, че тълпите не се нуждаят от съществени и дълбоки анализи на конкретната обстановка. За тях е важен емоционалният заряд, който дава идеята. Както правилно отбелязва авторът, „не бива да се мисли, че след доказване правдивостта на дадена идея тя може да почне да се проявява, дори да става дума за образовани умове” (с. 44). Или само след трансформирането на идеите в чувства те могат да окажат влияние върху постъпките, поведението на тълпите. Така на практика формираният от чувства емоционален заряд става активен двигател на конкретни действия. Нещо много съществено, което изтъква Г. Льо Бон във връзка с идеите, се отнася до времето, за което те влияят върху тълпите. „Ако е нужно дълго време, за да влязат идеите в душата на тълпите, не по-малко време трябва да мине и за да излязат от нея” (с. 45). И наистина това се доказва от протестите в някои балкански страни и в арабския свят. Инерционните сили на идеите могат да продължат и при липсата на резултат в действията в обзримо бъдеще. Авторът пише, че макар държавниците да познават грешките в някои фундаментални

идеи, поради все още силното им влияние те са принудени да управляват според принципи, в чиято истинност са престанали да вярват. Така ставаме свидетели на компромиси и съгласителство в името на политическото оцеляване. Факт, който може да се открие в поведението на немалко политици у нас през годините на т. нар. преход.

Това, че е възможно върху определени сравнително стабилни идеи да се надграждат нови идеи без връзка с предишните, прави отделната личност противоречива. Така някои внушения могат да провокират във времето различно отношение към фундаменталните идеи. Когато се намери обединителен елемент в отделните индивиди, те могат да се организират. Във връзка с това Г. Льо Бон пише: „няколко души, събрани заедно, образуват тълпа и дори да са известни учени, всички те приемат белезите на тълпите по повод на теми извън специалността им” (с. 30). По този начин в тълпата човек губи някои от своите предишни разбирания и се подчинява на други, различни от досегашните идеи, които са били продукт на неговия интелект. Авторът обобщава правилно, че „тълпата винаги стои интелектуално по-ниско от отделния човек” (с. 23). Онагледяването на връзката „идеи – тълпа” е представено на следващата схема.

Схема 2

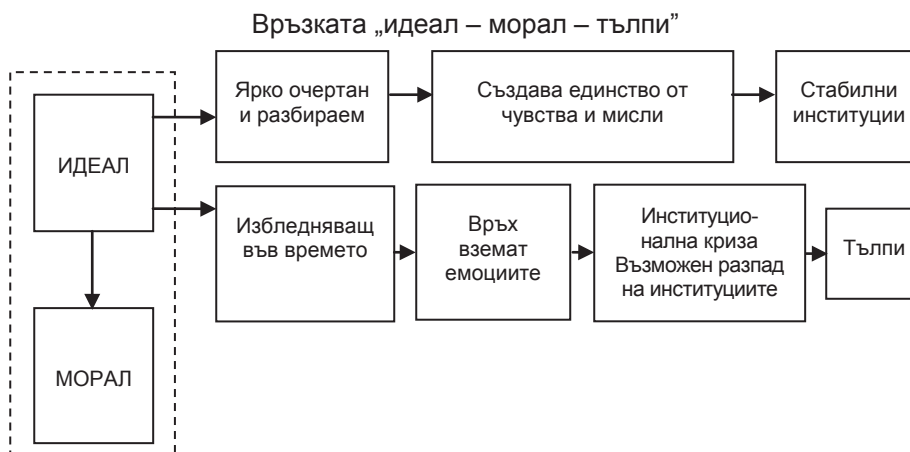

Това, което впечатлява тълпата, се свързва основно с образите. Льо Бон изтъква, че „ако не разполагаме винаги с тези образи, то възможно е да ги предизвикаме чрез умелото използване на думите и изразите ... при това думите с най-неясен смисъл понякога въздействат най-силно. Такива са например: демокрация, социализъм, равенство, свобода и др., чийто смисъл е толкова смътен, че дебели томове не стигат за уточняването им” (с. 75). Понеже думите живеят като идеите, е необходимо тяхното точно и своевременно вкарване в

употреба. Възможно е при определени общественно-политически и икономически сътресения те да събудят омраза и неприязън към образите, които внушават. Авторът посочва, че „първото задължение на истинския държавник е да измени тези думи без, разбира се, да посяга на самите неща” (с. 77). И тъй като в едно общество едни и същи думи най-често звучат различно за различните социални слоеве, така при едни и същи думи за различните индивиди се постигат и различни ефекти.

Значението на думите е важно за впечатляването на тълпите, но това, което играе обединяваща роля, е идеалът. Той може да бъде култ към личност, град, религия и т.н. На него се дължи единството на чувства и мисли в индивидите. Времето обаче отслабва идеала и колкото повече той избледнява, толкова повече започват да се „тресат” всички религиозни, политически или обществени градежи, вдъхновени от него. Това естествено влияе негативно върху функционирането на институциите. При развитието на такива процеси в обществото се стига и до морална криза, което дестабилизира действащите до момента фундаментални идеи и създава условия за възникването на множество нови идеи без връзка с предишните. Те се превръщат и в обединителен мотив за формирането на тълпите. В този смисъл само ярко очертаният и разбираем идеал е средство за единство на чувства и мисли в индивидите. При „избледняващия” във времето идеал върх вземат емоциите, което създава подходяща среда за появата на тълпите. Тези разсъждения нагледно са илюстрирани в схема 3

Схема 3

Изводът, който се налага, е, че в основата на морала е идеалът. Последният е своеобразен мотив за вграждане на определени ценности у индивидите. И правилно в увода на книгата се отбелязва, че моралът е имунната система за едно общество. Историята учи, че в момента, в който моралните

сили, заздравяващи едно общество, престанат да действат, окончателното разпадане е дело на тълпите, които вземат връх (с. 11).

Важно значение за поведението на тълпата има йерархията на ценностите на отделните индивиди. При това трябва да се вземе под внимание обстоятелството, че личността в групата под въздействието на емоции или лидерско влияние може да прояви поведение, различно от заложеното в йерархията на ценностите ѝ. Всичко зависи от начина, по който ѝ се отправят внушенията. В тази връзка Г. Льо Бон пише: „Затова виждаме съдебни заседатели да издават присъди, които всеки отделен заседател не би одобрил, парламенти да приемат закони и мерки, които всеки от съставлящите ги членове не би одобрил сам за себе си“ (с. 22). Така под влияние на водачи и лидери тълпите са способни на поведение, което отделният индивид извън тях не би проявил, защото отделната личност притежава уменията да контролира рефлексите си, докато тълпата е лишена от него (с. 25). И правилно Г. Льо Бон определя тълпите като „крайно подвижни, виждаме ги да минават за миг от най-кръвожадна жестокост до свършено великодушие или героизъм“ (с. 25). Тази асиметрия в поведението зависи от източника и съдържанието на внушенията, които им се отправят. Това, което е определящо за тълпата, е, че в нея се пречупват по своеобразен начин ценностите на отделната личност и се получава по един специфичен ред изравняване на поведението. Авторът пише: „Влезнат ли в тълпата, и невежата, и ученият човек стават еднакво неспособни за наблюдение“ (с. 29). Тълпата изравнява всички. Поради тази причина рядко личният интерес е силен двигател за тълпите, докато той е почти изключителният двигател за отделния човек. Асиметрията в поведението на тълпите позволява на моменти при един реален или химеричен идеал да покажат морални добродетели, които отделният индивид извън тях не би проявил. Всичко това обаче става несъзнателно. И логично авторът поставя въпроса „Какво от това? Ако тълпите разсъждаваха често и се допитваха до непосредствените си интереси, тогава сигурно никоя цивилизация нямаше да се развие на нашата планета, а човечеството би останало без история“ (с. 41).

Това, което се налага като извод за поведението на тълпите, е, че те не разсъждават, че приемат или отхвърлят идеите без разграничение, че умело обработени, те са готови на саможертва в името на внушения им идеал (с. 51). До голяма степен поведенческата реакция на тълпата се определя от поведението на неформално избрания водач или от малка група съмишленици, които, макар и в тълпата, са съхранили една част от общи ценности. Понеже те могат да бъдат под натиска на останалата маса, при определена гъвкавост на реакции от тяхна страна се стига и до асиметричното поведение на тълпата. Ще наречем този център на излъчване на сигнали в тълпата „око“ на тълпата. Ако той бъде дефиниран и разкодиран като поведенческа реакция, в определена степен би могло да се въздейства върху тълпата.

Идейната основа на поведение на отделната личност може да се търси главно в историята на формирането на ценностната ѝ система. Тя обикновено остава скрита, защото малко са тези, които познават в детайли възпитанието в семейната и социалната среда на колегите си в работата. И правилно в книгата се отделя внимание на един мотив за поведение, притежаван в различна степен от всекиго – религиозното чувство. „При това човек не е религиозен като почита някое божество, а и когато отдава всички сили на духа, цялата подчиненост на волята си, пламенния фанатизъм в служба на една кауза или на едно същество, превърнало се в цел и посока на чувствата и действията” (с. 52). Най-често, когато се фокусираме върху поведението на личността, вниманието се насочва върху мотивите в момента на конкретната реакция или евентуално изразените намерения за бъдещето. Дори е възможно и самата личност да не е в състояние да даде обяснение защо точно тези страни на конкретната ситуация привличат нейното внимание и защо точно така мотивира реакцията си от гледна точка на развитието на ситуацията в бъдеще. Това естествено навежда на мисълта до каква степен е възможно да се предвиди поведенческата реакция на личността. Още по-сложно и трудно това става в тълпата. Убежденията на тълпите приемат присъщите на религиозното чувство черти като: „сляпо подчинение, бясна нетърпимост, нужда от бурна пропаганда ... героят, когото тълпата приветства, е наистина бог за нея” (с. 52).

Ориентирането към организаторите и водачите на тълпите за разкриване мотивите на тяхното поведение не е лека задача, защото, ако за основа послужи само информацията, която получаваме за настоящето като поведение във всеки конкретен момент, или за намерението за евентуалната промяна в бъдеще (под влияние на собствената мотивация и въздействието на социалната среда), вероятността да се получат неясни сигнали и представи за личността е голяма. А в крайна сметка в тълпата могат да се открият индивиди с различна професия, образование, възраст, пол и т.н. Естествено се поражда въпросът къде да се търси мотивът за събирането на тези личности в една активна човешка маса. В тази насока са важни няколко отговора на предварително поставени въпроси.

първо, каква е конституцията на идейната основа на организаторите и водачите на тълпите. Несъмнено това има връзка с историята на формирането на ценностната система;

второ, кой е идеалът, създаващ единство на чувства и мисли в индивидите от тълпата;

трето, има ли основание зад фразеологията на тълпата да се търси реална потребност от промени.

Ако се знае отговорът на поставените въпроси, със сигурност може, ако не да се въздейства ефективно върху тълпата, то поне приблизително да се определи нейният живот. Дори при воденето на целенасочена селекция е много трудно да се открият хора с приблизително еднаква идейна основа от гледна

точка на конституцията на ценностите и със сходна мотивация от позицията на настоящето и бъдещето. Явно проблемът е в компромисите. Но доколко и относно какво ще бъдат тези компромиси зависи от времето, в което идеалът ще избледнее, а с това и идеите, които мотивират активността на тълпите. Търсене на пътища и средства за възстановяване на „яркостта“ на избледняващия идеал може да се основава единствено на заинтересувани страни, които са извън тълпите. Внушенията в тази насока се проявяват чрез организаторите и водачите. Във връзка с водачите Г. Льо Бон пише: „Щом определен брой живи същества се съберат на едно място, независимо дали става дума за стадо животни, или за човешка тълпа, те инстинктивно се поставят под властта на някакъв ръководител, т.е. водач“ (с. 86). Водачът на човешката тълпа оформя и уеднаква възгледите. Авторът я определя като стадо, което не би могло да мине без господар (с. 86). Множеството винаги слуша надарените със силна воля, хората на действието, а не на мисълта. Затова на водачите не им е необходима проникателност. Те имат друга задача – да внушават вяра без значение религиозна, политическа или обществена. Ако водачът вследствие на някакво произшествие изчезне и не бъде незабавно заменен, тълпата отново се превръща в разединена и несъпротивляваща се общност. Затова Льо Бон смята, че „душата на тълпите е вечно обладана не от нужда за свобода, а от необходимост да се подчинява“ (с. 88, 89).

Важно значение за водачите на тълпите е да имат обаяние. Според автора то пречи нещата да се виждат такива, каквито са, и сковава оценъчните ни способности. Но между обаяние и лична стойност се прави разлика. „Само защото някой има известно положение и е горе-долу богат и накичен с някоя и друга титла, той бива увенчан с ореола на обаянието, колкото и потенциално нищожна да е личната му стойност“ (с. 96). Това може би е и една от причините истинските организатори и водачи да се държат на разстояние от тълпите и обяснява факта, че с идването на неуспеха обаянието изчезва (свидетели сме на убийства на политически лидери, рушене на паметници и в най-новата история на демократични промени в страните от Източния блок).

Разсъждавайки върху произхода на тълпите и тяхното обществено-политическо, икономическо, социално и религиозно значение, не може да се отмени ролята на просветата и образованието. Това, което прави впечатление, е, че авторът застава на позициите на Хърбърт Спенсър, според когото просветата не прави човека нито по-морален, нито по-щастлив. Тя „не променя наследствените му нагони и увлечения и може, ако е зле ръководена, да стане много повече опасна, отколкото полезна“ (с. 66). В потвърждение на тези твърдения в книгата се дава статистика, която показва, че „колкото повече образованието става всеобщо или поне някакво образование, толкова повече нараства престъпността“ (с. 67). Разбира се, това се отнася за зле ръководеното образование, докато правилно ръководеното може да даде твърде полезни практически резултати, ако не за усъвършенстване на мора-

ла, то поне за развитие на професионалните качества. Според Г. Льо Бон една от фундаменталните психологически грешки е „да си въобразяваш, че рецитирането на учебниците развива интелигентността” (с. 67). Във връзка с това той смята, че фундаментална грешка е от първоначалното училище до преподавателската или докторската степен единственото занимание на младежа е да поглъща съдържанието на книгите, без никога да изпитва мнението или инициативността си. В случая е интересен изводът на автора, че „придобиването на неизползваеми познания е сигурен начин за превръщане на човека в бунтар” (с. 69). Или така на практика се подготвят бъдещите организатори, водачи и участници в тълпите. Това, което е впечатляващо в книгата във връзка с образованието, е отношението на автора към професионалното образование. Той поставя проблеми, които звучат актуално и сега, а именно, че само „професионалното образование е способно да върне младежта към запустнатите днес ниви, цехове, колониални предприятия” (с. 69). Това, с което не може да не се съгласим като позиция на автора, е че „идеите се оформят единствено в естествената си и нормална среда” (с. 70), което обяснява и неговото отношение към професионалното образование. Известна крайност обаче се забелязва при преценката му за книгите. Той пише: „Преценката, опитът, инициативността, характерът са условията за успех в живота, а те не се научават от книгите. Книгите са полезни за проверка, речници, чиито дълги цитати е напълно излишно да се трупат в главата” (с. 70). Изцяло споделяйки схващането за безцелното трупане на информация, което при някои хора води до своеобразно информационно „задръстване” и пречи на яския им поглед върху нещата около тях, все пак, когато се отнася до четене на книги, може би тук проблемът е да се възпитава определена култура. Когато обаче се отнася до образование, роля и значение има ръководенето. Пренесен в сегашно време, проблемът с информационното осигуряване на човека става много сериозен. Виртуалният свят, в който живеят някои от младите хора, наистина ги отдалечава от реалностите в живота. И един ден, когато те разберат, че голяма част от придобитите им познания са неизползваеми, реално могат да се превърнат в бунтари.

Разсъждавайки по проблема образование, не могат да се отминат мъдрите мисли на Г. Льо Бон, че „образованието, което една страна дава на своите младежи, позволява да се предвидят донякъде съдбините на тази страна” (с. 73). А следващите мисли на автора са били не само актуални за времето си, но за мен звучат и пророчески. Затова ще ги поднеса буквално, а всеки да ги тълкува по съвест и убеждение. „Обучението на днешното поколение оправдава най-мрачните предвиждания. Душата на тълпите се облагодорява или изкривява отчасти благодарение на или поради просветата и образованието. Така че беше необходимо да се покаже начинът, по който днешната система е обработила тази душа, и как масата на безразличните и неутралните постепенно се превръща в огромна армия от недоволни, готова да тръгне след всички внушения на утопистите и риторите. Училището днес

ражда недоволници и анархисти и подготвя часовете на упадък за латинските народи” (с. 73).

След като се акцентира върху връзката между просветата и образованието и душата на тълпите, интересен момент в книгата е връзката на тълпите с институциите. Авторът застъпва становището „че институциите са дъщери на идеите, на чувствата и на нравите и че идеите, чувствата и нравите не се преправят с преправянето на кодексите ... институциите и правителствата са продукт на народността” (с. 63). Това обаче е процес, който се развива във времето, и понякога са нужни векове за създаването на един политически режим и векове за промяната му. По този начин към всеки даден момент идеите, чувствата и нравите, повлияли за създаването на институциите, не дават никаква реална власт на народа да ги променя. Г. Льо Бон пише: „Безспорно, той може с цената на вихрени революции да промени името им, но основата остава неизменена... Следователно да си губи човек времето за правене на конституции е детинщина, излишно упражнение по реторика. Необходимостта и времето се заемат с изработването им, когато тези два фактора действат свободно” (с. 64). В тези думи на автора има дълбока философия, в която потъват безсмислените напъни на тълпите за промени, ако тяхното време не е дошло. И като илюстрация на свободното действие на факторите „необходимост“ и „време“ в книгата се дава пример за изчезнали конституции на много народи и философията, която е съхранила тази на Англия. Причината за това е, „че тя е била променяна лека-полека, на части, по силата на непосредствените нужди и никога по спекулативни съображения. Никаква грижа за симетрията и сериозна загриженост за ползата, никога да не се премахва някое недоразумение само защото е недоразумение, никога да не се правят нововъведения, освен ако не се почувстват затруднения и тогава да се правят, колкото да се премахне затруднението, никога да не се приема предложение, надвишаващо частния случай за разрешаване. Това са правилата, които от времето на Крал Джон до времето на Виктория са давали общата насока на обсъжданията в нашите двеста и петдесет парламента” (с. 65). Тази философия е съхранена и днес в Англия при провеждането на реформи с цел институционални промени, което не я прави по-малко демократична от другите европейски държави.

В книгата е направена интересна връзка между вярванията на народите, ролята на тълпите и живота на институциите. Големите всеобщи вярвания са твърде ограничени на брой. „Тяхното създаване и угасване са върхните точки в историята на всяка историческа народност” (с. 104). Г. Льо Бон смята, че „точният ден, в който едно голямо вярване е предназначено да умре, е денят, в който стойността му започне да се оспорва ... всяко всеобщо вярване би могло да просъществува само, ако избегне изпитанието”. Когато фундаменталните вярвания се атакуват от тълпите, те могат да устоят, ако дълбоко са проникнали в народа. Породят ли се съмнения, те стават неустойчиви и по-лесно атакуеми от тълпите. И правилно авторът отбелязва „Започ-

ващите революции са всъщност свършващи вярвания” (с. 104). Що се отнася до моментните и променящи се схващания, те могат да се атакуват, защото по същество са неустойчиви и затова не могат да окажат съществено влияние върху цялостния общественно-икономически процес. Ето защо такива вярвания трудно се враждат трайно в душите на тълпите или пък промяната не води до съществени сътресения.

Когато се разтърси едно голямо всеобщо вярване, това не се отразява веднага пряко върху институциите. „Породените от него институции остават все така могъщи и затихването им едва се усеща”. Или вярванията изчезват, но институциите, породени от тях, остават. До моделирането на новите всеобщии вярвания се живее в анархия. Затова Г. Льо Бон пише: „Всеобщите вярвания са необходимите опори на цивилизациите; те налагат насоки на идеите и единствени могат да вдъхнат вяра и да създадат дълг (с. 105). Едно всеобщо вярване се сблъсква с много трудности, но то е необходимост за излизане от анархията. „Щом една нова догма се настани в душата на тълпите, тя става вдъхновител на своите институции, изкуства и поведение” (с. 106).

Интересни са разсъжденията на Г. Льо Бон във връзка със социалистическите вярвания, погледнати от времето, в което е живял. Той вижда техните слабости, но смята, че „няма да са възпиращи да се вкоренят в душата на тълпите”. След като идеалът за човешко щастие, който тези вярвания обещава, е „осъществим само в някакъв бъдещ живот, никой не би бил в състояние да подложи на съмнение постигането му” (с. 107). Авторът смята, че идеалът за социалистическо щастие трябва да се осъществи на Земята и когато това стане, той ще изгуби своето обаяние, т.е. силата му ще расте само до деня на осъществяването. Наистина днес може само да се възхищаваме на тази прозорливост на Г. Льо Бон, когато видяхме резултата от социалистическите идеи, а самите те са история.

Льо Бон утвърждава схващането си, че най-употребяваните думи добиват най-различен смисъл при движението си от един народ към друг. Като такива в общественно-политическия живот той разглежда думите „социализъм” и „демокрация”. Те отговарят всъщност на напълно противоположни представи в латинските и англосаксонските души: „У латинците думата „демокрация” означава предимно заличаване на волята и на инициативността на личността пред тези на държавата... У англосаксонците същата дума „демокрация” означава, напротив, бързо развитие на волята и на индивида, отдръпване на държавата, на която с изключение на полицията, армията и дипломатическите отношения, не се оставят никакви ръководни функции, дори в областта на просветата. Следователно едни и същи думи у тези два народа притежава коренно противоположни значения” (с. 79). В този смисъл при подходящо подбиране и внушаване на значението на думите за мисълта и емоцията на личността в тълпите може да се създаде подходящо поведение. Това означава, че пътят на формирането на нови институции минава през чувствата и

мисълта на индивидите и тълпите. Или чрез тях, въздействайки емоционално върху отделната личност, може да се постави началото на активното поведение на онази част, която впоследствие се превръща в организатори и водачи на тълпите.

След като една дума може да се интерпретира по различен начин и да се правят различни внушения, излиза, че чрез подходящо подбрани думи и изрази може не само да се оказва емоционално въздействие, но и да се въвежда в заблуда. Във връзка с това Г. Льо Бон пише: „От зората на цивилизациите народите непрекъснато са изпадали под влияние на заблудите. Точно на създателите на заблудите цивилизациите са издигнали най-много храмове, статуи и олтари” (с. 79). Когато думите се изкажат от добре подготвени личности по подходящ начин, нуждаещите се от заблуди „...инстинктивно се насочват към предлагащите им ги оратори, както насекомото се насочва към светлината. Главният фактор за развитието на народите никога не е била истината, а лъжата” (с. 80). В това твърдение на автора на пръв поглед може да се види едно крайно схващане, което не би трябвало да се абсолютизира. Но самата психологическа нагласа на човек е такава, че го насочва винаги към по-доброто, макар че реално в живота няма само позитивни неща. Така, когато изразните средства се подберат умело и се правят внушения на индивидите, те могат да бъдат въведени в заблуда. И понеже инстинктивно човек се насочва към очакваното по-добро той може да изпадне в такова състояние, че да повярва в напълно абсурдни неща. Проблемът тук не е само във вярата, а в това че заблудените с активното си поведение могат да „заразят” голяма част от обществото. Впрочем така са възникнали, реализирали са се и след това са доказали своята несъстоятелност социалистическите идеи. От този ъгъл на разсъждения наистина можем да приемем твърдението на автора, че за развитието на народите главен фактор е била лъжата, а не истината. Що се отнася до тълпите, Г. Льо Бон смята, че те „никога не са били жадни за истини. Те се отвращават от неизгодната им очевидност и предпочитат да обожествяват грешката, ако грешката ги привлича. Който умее да ги заблуждава, лесно ги завладява; който се опита да ги извади от заблуда, винаги им става жертва” (с. 81).

Да се смята, че тълпите са лишени от съждения, би било грешка. Тези съждения обаче се осъществяват на доста ниско равнище и най-често се свързват с асоциациите. „Свързването на несходни неща, чиито връзки са само привидни, и моменталното обобщаване на частни случаи – такива са характеристиките на колективната логика. Точно с такива асоциации излизат винаги пред тълпите ораторите” (с. 46). Липсата на съждения и логическа подреденост за това, което става около отделната личност, я поставя на нивото на тълпите. Ако това се превърне в масово поведение, на практика тълпите попадат в една благодатна за тяхното съществуване и действие среда. Така техният живот се удължава, а заблудата се превръща във всеобща. Онова, което най-силно впечатлява отделната личност и най-вече тъл-

пите, са неправдоподобните неща. Всичко, което смайва въображението на тълпите, според Г. Льо Бон „се явява като грабващ и чист образ, освободен от допълнително тълкуване, или пък придружен единствено от няколко чудотворни деяния: голяма победа, голямо чудо, голямо престъпление, голяма надежда. Важното е нещата да се представят наведнъж и без никога да се посочва произходът им. Сто малки престъпления или сто малки произведения изобщо не са в състояние да поразят въображението на тълпите. Докато едно само сериозно престъпление, една-единствена катастрофа ще ги поразят дълбоко” (с. 49). Достатъчно е само определението „голямо” и всичко става по-различно като отношение на тълпите, дори резултатите да са по-малки. В случая впечатляващи са мащабите на събитието, а не следствието от него. В този смисъл тълпите търсят събития и факти, които грабват съзнанието. Самите те също се подчиняват на това правило. В тази плоскост на разсъждение е и постановката на автора, че „да познаваш изкуството на въздействието върху въображението на тълпите, значи да познаваш изкуството да ги ръководиш” (с. 50).

В поведението на тълпите се откроява уважение към силата, а доброта им прави незначително впечатление и бързо я възприемат като вид слабост. Във връзка с това Г. Льо Бон отбелязва, че „вечно готова да въстане срещу слабата власт, тълпата угоднически се прегъва пред силната власт” (с. 38). По този начин при слаба власт тълпата прави опити да влияе на политиката. Това обикновено става, когато властта е корумпирана, когато е поверена в ръцете на непрофесионалисти, когато е съпроводена с вътрешни междуособици и конфликти и когато е манипулирана отвътре и отвън. Обратно, силната власт влияе на тълпата. Тя може чрез умело водени политики да въздейства върху нейната идейна основа. Нещо повече, при определени обстоятелства на разкриване на отделни страни от живота на водача, които не съвпадат с емоционалните нагласи на тълпата, може да се повлияе върху отношението към идеала, който тя има. Това на практика означава, че тълпата вече губи активните си позиции, защото „изживява обаянието на водача и не вмъква в поведението си никакво чувство за интерес и признателност” (с. 141). При характеризирането на изборните тълпи³ Г. Льо Бон пише, че „личното обаяние може да бъде заместено единствено от авторитета на богатството. Талантът, дори геният, не са елементи на успеха” (с. 130).

Уличните тълпи са тези, които най-често се опитват да бъдат коректив или източник на управленска политика. При това тяхното поведение много често е повлияно от задкулисни политически интереси. Според Льо Бон „мнението на тълпите се стреми все повече към функцията на висш регулатор на политиката” (с. 110). За да може уличната тълпа да повлияе на политиката, трябва да има насреща много слаба власт. Но и тогава тълпата не може

³ В книгата тълпите се делят на две основни групи: *хетерогенни*, включващи анонимни (например уличните) и неанонимни тълпи (съдебни заседатели, парламенти) и *хомогенни* (секти, касти, класи) (с. 114, 115).

да произведе нито едно конкретно политическо решение или да въздейства върху политическата система, защото тя не притежава професионален поглед върху проблемите, които трябва да се решат. При изчерпан политически потенциал обаче тълпата може да бъде използвана поради високата неопределеност на поведението си за оказване на политически натиск. В такива случаи става дума за политическа конкуренция, когато опозиционните сили „яхват“ недоволството на тълпата. Реакцията на официалната власт, за да запази статуквото, е коригиране на провежданата политика. Когато е невъзможно недоволството да се успокои по този начин, може да се стигне до формирането на нова управленска политика, което на практика означава смяна на властта.

Тълпите могат да бъдат продукт на естествено развитие на обществено-икономическите и политическите процеси, а също да представляват изкуствени формирования. В първия случай идеалът е реален и е продукт на самоосъзнаването и самоорганизирането на гражданското общество. В зависимост от състоянието на действащата власт (дали е слаба или силна) тълпите могат да бъдат коректив или източник на нова управленска политика. Във втория случай идеалът е въображаем (виртуален), обединяващите идеи са неустойчиви, а поведението е с висока степен на неопределеност. Обикновено животът на такива тълпи е ограничен, а резултатите от техните действия са по-скоро символични, изразени най-често в улични демонстрации и издигане на лозунги, плод на емоционална възбуда, а не на осмислена потребност. И в двата случая обаче се разчита на провокирането на чувства и мисли. Такива думи като „демокрация“, „свобода“, „равнопоставеност“ и др., които се характеризират с голяма степен на неопределеност, могат да се използват като подходящо средство за въздействие върху мисленето на индивидите и да се свържат с определен идеал. В зависимост от степента на завладяване на съзнанието от емоцията участниците в тълпите могат да имат различна активност. Понякога неконтролираните емоции не позволяват законите и институциите да въздействат ефективно на импулсивната природа на тълпите. Но в такова състояние те нямат други мнения освен внушените им. Така на практика е възможно тълпите да станат проводник на различни форми на политически натиск и само от това дали властта е слаба или силна зависи дали ще се устои на някои нездрави стремежи.

Поради високата степен на неопределеност на поведението на тълпите трудно може да се търси целенасочено и разумно действие спрямо тях. Подпомагани често от медиите и търсейки активна подкрепа в социалните мрежи, тълпите могат да се превърнат наистина във фактор, влияещ върху политиката. До каква степен и за какъв период зависи от две условия – трайността на идеала, който ги вдъхновява, и силата на властта. Обстоятелството, че тълпите могат да отричат това, което доскоро са харесвали, създава съществени затруднения за правилна и ефективна реакция на властта. Възможно е дадена корекция във водената политика за момент да удовлетвори тълпата,

но във времето тя да бъде отречена поради подвижната ѝ идейна благо-склонност. Така, подчинявайки се на конюнктурни внушения на тълпата, може да се стигне до съществени грешки във водената политика. Може би правилната реакция е да не се отстъпва конюнктурно, а властта да отстоява основните си принципи. Разбира се, това не изключва съпътстващ анализ на отделни елементи на провежданата политика, но промените не бива да стават под натиск, а при доказана от анализа потребност.

*

Тълпите са обществено явление и като такива те трябва да бъдат обект на внимание от страна на държавници, политици и официални институции поради особеностите на поведенческите прояви. Последните могат да се дължат на различни причини, както беше посочено във връзка с разглеждането на конкретни фактори. Това, което се налага като извод и е една от основните причини за натиск върху властта, обаче е несъответствието между прилагането на основните принципи и закони с очакванията на част от обществото. В зависимост от това каква част представлява и доколко може да се говори за самоорганизиране и самоосъзнаване на определени групи в нея, се пораждаат и тълпите като обществено явление. В този смисъл те изпълняват ролята на специфичен клапан за освобождаване на обществено напрежение, което се натрупва във времето поради възникването на различни социални, икономически, политически, религиозни и други проблеми. Първата индикация за обществото при появата на тълпите е, че в него са възникнали проблеми. Това по какъв начин, кога и от кого ще се решат, е комплексен проблем, който ще се реализира във времето. Втората индикация е свързана с породената под натиска на тълпите възможност да се извършват по-малки или по-големи промени във водената управленска политика. Дали те ще засегнат отделни нейни елементи, дали ще бъдат контролирано връщане назад или качествени изменения във връзка с нови цели, е въпрос на конкретни решения. Изводът е, че тълпите са фактор, с който водената управленска политика трябва да се съобразява. А това доколко, как и кога ще се променя, е въпрос на конкретни решения, взети съобразно вътрешните дадености, външната среда и самооценката за наличния икономически, политически и социален потенциал.

12.IX.2013 г.